

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ
ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Монографія

За редакцією

д. психол. н., проф. Зарицької В. В.

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2017

УДК 387.22.001
ББК 88.3
П 86

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 5 від 24.02.2016 р.

Автори:

В. В. Зарицька, Ю. В. Бреус, В. М. Борисенко,
Т. А. Гришина, Л. І. Залановська, В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк,
М. С. Панов, Ю. В. Железнякова, Л. Б. Бекіньова,
А. О. Євсюкова, Р. А. Ковтун, А. В. Турубарова

Рецензенти:

Шмаргун В. М., доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи та психології
Національного університету біоресурсів і природокористування України;
Сущенко Л. О., доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри управління навчальними закладами
Класичного приватного університету

П 86 **Психологія розвитку особистості в системі фахової
підготовки** : монографія / за ред. В. В. Зарицької. – Запоріжжя :
КПУ, 2017. – 244 с.
ISBN 978-966-414-211-0

Зміст колективної монографії відображає результати науково-дослідної роботи кафедри практичної психології КПУ з питань психології розвитку особистості в системі сучасної фахової підготовки. Розглянуто особливості емоційного розвитку особистості в системі фахової підготовки, проблему економічної свідомості та міжетнічної толерантності сучасного фахівця, особливості підготовки психологів до практичної діяльності в галузі сімейної та спеціальної психології.

Для викладачів і студентів вищих навчальних закладів і практичних психологів.

УДК 387.22.001
ББК 88.3

ISBN 978-966-414-211-0

© Колектив авторів, 2017
© Класичний приватний університет, 2017

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ ... 4	
<i>Зарицька В. В.</i> Концепція емоційно-інтелектуального розвитку особистості сучасного фахівця	4
<i>Бреус Ю. В.</i> Емоційна готовність до професійної діяльності як інтегративна властивість особистості майбутніх фахівців соціономічних професій.....	27
<i>Борисенко В. М.</i> Емоційна культура сучасного фахівця	48
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	54
<i>Гришина Т. А.</i> Економічна свідомість сучасного фахівця	54
<i>Залановська Л. І.</i> Формування міжетнічної толерантності в процесі професійної підготовки	65
РОЗДІЛ 3 ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГА.....	79
<i>Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В.</i> Професійні та особистісні якості психолога.....	79
<i>Панов М. С.</i> Професійна діяльність практичного психолога в галузі юриспруденції	123
РОЗДІЛ 4 ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА ПСИХОЛОГІВ ДО ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	138
<i>Железнякова Ю. В.</i> Проблема самотності в психології розвитку сучасної особистості.....	138
<i>Бекіньова Л. Б.</i> Феномен саморегуляції в сучасній психології.....	157
<i>Євсюкова А. О.</i> Особливості психодіагностики в сімейному консультуванні	165
РОЗДІЛ 5 ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	190
<i>Ковтун Р. А.</i> Діяльність психолога з розвитку комунікативних здібностей дітей із синдромом Дауна	190
<i>Турбарова А. В.</i> Специфіка роботи психолога щодо формування комунікативних якостей підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	227

Єдиного тлумачення поняття “емоційний інтелект” у науковій літературі не існує, тому на основі аналізу визначень цього поняття різними вченими та власного бачення сутності цього феномену ми сформулювали визначення поняття “емоційний інтелект” як інтегральної властивості особистості, яка виявляється в здатності розпізнавати, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших людей і використовувати ці здатності в діяльності та спілкуванні. На нашу думку, це визначення найбільш повно відображає сутність поняття “емоційний інтелект”, розкриває шляхи його розвитку та значущість для життєдіяльності людини.

Для розвитку емоційного інтелекту необхідно структурувати його компоненти й виокремити перелік критеріїв для кожного компонента, щоб можна було виявити рівень його розвитку.

Єдиного підходу до створення структури емоційного інтелекту не існує, бо кожен з авторів спирається на власне тлумачення сутності цього феномену.

На основі аналізу розглянутих нами підходів учених до структури емоційного інтелекту встановлено, що всі поділяють думку про те, що: емоційний інтелект – це сукупність компонентів, кожен з яких є переліком основних здатностей особистості, але їх перелік дещо переважаний, що ускладнює застосування методик для виявлення рівня їх розвитку; емоційний інтелект можна розвивати, але не показують, як цей процес повинен відбуватися; потрібно починати розвиток емоційного інтелекту з розвитку внутрішньоособистісної сфери, хоча відомо, що розвиток внутрішньоособистісних і міжособистісних емоцій взаємопов’язаний; необхідно навчити особистість управляти емоціями, показують, для чого це потрібно, але не пояснюють, як це здійснювати.

У кожній з розглянутих нами структур є і свої, характерні тільки для них, критерії: оптимізм і відчуття щастя – Р. Бар-Он; урахування емоцій у когнітивній діяльності – Дж. Майер і П. Саловей; соціальна чутливість – Д. Гоулман; самомотивація – І. Андрєєва; налаштування себе на діяльність, налагодження позитивних стосунків – Е. Носенко та Н. Коврига. Але їх нелегко відслідковувати, бо їх не конкретизовано, щоб визначити рівень їх розвитку.

Враховуючи позитивні аспекти та недоліки проаналізованих нами структур емоційного інтелекту, ми пропонуємо структуру емоційного інтелекту, яка містить чітко визначені чотири найбільш важливі складові емоційного інтелекту: розуміння власних емоцій; самоконтроль і саморегуляція власних емоцій; розуміння емоцій інших; використання емоцій у діяльності та спілкуванні.

ЕМОЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ІНТЕГРАТИВНА ВЛАСТИВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Актуальність дослідження зумовлена соціально-економічними перетвореннями, що ставлять перед вищою школою завдання оптимізації фахової підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій і врахування емоціогенного характеру їхньої діяльності.

Незважаючи на наявність наукових праць, у яких досліджено емоційну сферу особистості, необхідно звернути увагу на недостатню розробленість означеної проблематики в сучасній психології та її значущість у вирішенні практичних завдань професійного становлення майбутніх фахівців соціономічного типу професій.

На підставі аналізу науково-психологічної бази ідей, положень і концепцій у висвітленні проблематики професійного становлення фахівців соціономічних професій виникає ідея розвитку їх емоційної готовності до професійної діяльності. Мета дослідження – висвітлити результати теоретичного аналізу та проведеного емпіричного дослідження, спрямовані на розкриття змісту поняття “емоційна готовність до професійної соціономічної діяльності”, характеристику розвитку вказаного феномену у студентів.

Професійне становлення майбутніх фахівців соціономічного типу професій.

Особистість фахівців соціономічного типу професій є виступає і об’єктом, і суб’єктом професійної діяльності. Зміст і особливості соціономічних професій розкрито в наукових дослідженнях І. Богданової, Л. Буркової, Н. Водоп’янової, М. Гуліної, Н. Кічук, Є. Клімова, А. Маркової, В. Мілакової, О. Саннікової, Е. Старченкової, Е. Ярсько-Смірнкової, Б. Ясько та ін.

До соціономічного типу професій, або професій типу “людина-людина”, Є. Клімов [80] зараховує такі, де предметом праці є люди, групи або колективи. Згідно з науковими висновками дослідника, метою діяльності представників цієї групи професій є: оцінювання соціальних об’єктів, опис подій і вчинків людей на підставі вивчення й узагальнення фактів, документальних джерел, інтерв’ю; дослідження (вивчення умов, обставин) і керівництво й організація спільних дій людей, вжиття заходів щодо виправлення недоліків, навчання, виховання, обслуговування.

Для того, щоб дати уявлення про функціональне призначення соціономічних професій, використаємо тлумачення Л. Буркової: "соціономічні професії – це професії, які впливають на соціальну взаємодію через соціальну організацію, соціальне управління, соціальне дослідження, створення механізмів соціального розвитку, корекцію (регуляцію), соціальну підтримку, трансформацію (у різні сфери діяльності, у зміст освіти), формування соціальних стосунків на всіх суспільних рівнях і створення соціальних систем" [28, с. 72].

Варто підкреслити, що О. Саннікова вказує на відносність результатів соціальної взаємодії фахівців соціономічних професій. Учена дійшла висновку, що хоча основним змістом діяльності представників соціономічних професій є взаємодія з іншими людьми, навіть за наявності чітких цілей у професіях означеного типу, порівняно з іншими професіями, процес діяльності (операційна сторона) і її результат характеризують високим ступенем невизначеності, оскільки процес взаємодії – це творчий, індивідуальний процес, а результат зазвичай віддалений у часі (наприклад, результат навчання та виховання). Така невизначеність підвищує вимоги до компетентності спеціаліста, його особливостей [169]. А це, у свою чергу, висуває особливі вимоги до професійного становлення фахівців зазначеної групи професій.

Говорячи про особистість професіонала як про цілісну систему професійних знань, умінь та навичок і наповнення їх особистісним сенсом, ми вважаємо період навчання у ВНЗ майбутніх фахівців саме періодом їх професійного становлення.

На думку В. Семиченко [171], реальна дійсність вимагає гнучкого, адаптивного підходу до аналізу системи професійної підготовки майбутніх фахівців. Вона одночасно має забезпечити і виконання державного замовлення на спеціалістів, і стати етапом та засобом життєвого самовизначення особистості. Для того, щоб за час навчання у ВНЗ підготувати студентів до ефективної професійної діяльності, необхідно звернути увагу не лише на набуття ними інтелектуально-ціннісного тезаурусу знань, умінь і навичок, й на розвиток особистісної сфери. Це дасть змогу забезпечити можливість досягнення ними рівня професіоналізму у своїй професії та самореалізації в житті. Тому система навчально-освітнього процесу повинна базуватися на основі гармонізації розвитку студента і як особистості, і як майбутнього кваліфікованого фахівця.

Одним із критеріїв ефективності професійного становлення на етапі професійної підготовки є готовність майбутнього фахівця виконувати професійно-трудову діяльність на відповідному рівні кваліфікації.

В українській психології досить ґрунтовно проаналізовано багатоаспектний характер готовності (Г. Балл, О. Винославська, Г. Кос-

ток, В. Моляко, М. Смультсон та ін.). Науковці зарахували до окремої категорії психологічну готовність до професійної діяльності – відносно стійку та специфічну для конкретного виду діяльності систему психологічних властивостей особистості, що зумовлює досягнення адекватного вимогам діяльності результату.

У межах різних підходів як компоненти структури психологічної готовності до діяльності розглядають інтелектуальні (когнітивні), мотиваційні, волевові та емоційні якості (В. Бодров); волю, спрямованість інтелектуальних процесів, спостережливість, гнучкість уваги, уяву, стеничні емоції, саморегуляцію, на тлі яких відбувається динаміка психічних процесів у діяльності (А. Пуні); мотиваційний, рефлексивний, емоційний та сенсомоторний компоненти (Є. Калінін) тощо.

Необхідно звернутися до наукових доробків О. Тарновської [192], яка виділяє як підструктуру психологічної готовності до професійної діяльності емоційну готовність. З огляду на емоціогенний характер діяльності фахівців соціономічних професій, формування емоційної готовності до професійної діяльності стає провідною умовою їх професійного становлення.

Емоційна готовність є своєрідним регулятором розвитку особистості, вираженням її психологічного здоров'я, життєвою цінністю. До її структури належать: задоволеність професією; задоволення від роботи; відчуття внутрішнього спокою, упевненості в собі; взаєморозуміння; солідарність; співпереживання; ставлення особистості до власного "Я". Емоційна готовність відіграє важливу роль у встановленні міжособистісних відносин, у постановці та досягненні цілей, у способах формування й вирішення кризових ситуацій.

Вивчаючи її роль у професійному становленні особистості, ми дійшли висновку про те, що структурні компоненти конструкту емоційної готовності інтегруються та знаходять своє відображення в змісті феномену емоційного інтелекту (EI).

Емоційний інтелект як особистісний ресурс професійного становлення студентів соціономічних професій.

Емоційний інтелект ми визначили як складний конструкт ментальних здібностей, пов'язаних із оперуванням емоційною інформацією та формуванням емоційного досвіду людини.

Аналіз феномену емоційного інтелекту як особистісного ресурсу пов'язаний із розкриттям змісту поняття "ресурси", що досить детально вивчено в межах теорії психологічного стресу. Так, К. Муздибаєв [123] визначає ресурси як засоби існування, можливості людей і суспільства; як усе те, що людина використовує, щоб задовольнити вимоги середовища; як життєві цінності, які утворюють реальний потенціал для подолання несприятливих життєвих подій.

Використання особистісних ресурсів забезпечує психічне, соматичне й соціальне благополуччя людини і, згідно зі спрямованістю особистості, створює умови для відкриття своєї унікальної ідентичності та подальшої самореалізації. Усі індивідуально-психологічні характеристики особистості тією чи іншою мірою в різних умовах можуть бути ресурсами, якщо вони сприяють вирішенню складних ситуацій.

Таким чином, ресурсами особистості фахівця можуть бути їх професійно важливі якості, які сприяють ефективному вирішенню професійних завдань. Аналіз праць Н. Амінова, І. Юсупова та інших фахівців показав, що до структури професійно важливих якостей особистості фахівців соціономічного типу професій, крім інших рис, належать уміння повно та правильно сприймати людину; активно взаємодіяти, досягати взаєморозуміння в процесі виконання професійних функцій; розбиратися в поведінці людей, розуміти їх емоційний стан і потреби; надавати емоційну підтримку; знаходити індивідуальні підходи; емоційно адекватно реагувати на гнів, невдоволення, критику з боку інших; зберігати рівновагу в конфліктних ситуаціях, тобто бути підготовленими до ефективної комунікації та емоційно розумної поведінки [8; 16]. Тому психограми більшості професій сфери "людина – людина" містять такі професійно важливі якості та властивості, як: емоційна стриманість, емоційна врівноваженість, здатність управляти власними емоціями у спілкуванні тощо. Так, у соціономічній сфері потрібними є здатності, які дають змогу людині здійснювати емоційно-вольову регуляцію, розпізнавати емоційний стан оточуючих, бути компетентним у міжособистісних стосунках і зберігати власне психологічне благополуччя.

Вказані можливості реалізуються через розвиток емоційного інтелекту людини, функціональне значення якого розкрито в структурно-функціональній моделі EI [28]. Згідно з розробленою моделлю, реалізація функцій EI відбувається в процесі відчуження емоцій, який складається з таких етапів: сприйняття та розуміння емоцій, їх переживання та поведінкові реакції. З огляду на це було виділено три рівні EI: когнітивний, емоційний і поведінковий. Кожен рівень має свої функціональні характеристики, зокрема: когнітивний рівень полягає у прийомі, переробці та систематизації емоційної інформації; емоційний визначає особливості емоційного реагування людини; поведінковий полягає в застосуванні емоційних знань на практиці.

Виконання функцій EI забезпечують його змістові характеристики, що пов'язані з оперуванням емоційною інформацією та полягають у здатності розуміти емоції та управляти ними.

Як результат – формуються емоційні компетенції, що є певними емоційними знаннями, вміннями та навичками. Вони забезпечують

здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей; уміння адекватно виявляти емоційне ставлення до ситуацій, інших людей; продуктивну взаємодію та психологічну гнучкість у стосунках з іншими. Емоційні компетенції формують емоційний досвід людини – комплекс емоційних знань, які людина отримує протягом життя та використовує в повсякденному житті при взаємодії з навколишнім світом.

Допускаємо, що наявність емоційних знань, якими оперує EI, є фактором, що впливає на формування емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності.

Розглянемо вплив кожної емоційної компетенції на професійну діяльність фахівця соціономічного типу професій.

1. Здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей.

Ураховуючи той факт, що соціономічна діяльність тісно пов'язана з соціально-психологічною взаємодією, розуміння емоцій є запорукою ефективності професійної діяльності для фахівців зазначеного типу професій.

У своїх працях Л. Виноградова [36] довела, що люди з розвинутою здатністю ідентифікувати власні емоційні реакції, які чітко усвідомлюють і оцінюють свої думки у виражених складних і навіть стресових ситуаціях, значно рідше мають когнітивні труднощі та діють більш ефективно.

Варто зазначити, що здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей пов'язана з феноменом "психологічне благополуччя" особистості, на чому акцентувала у своїх дослідженнях Е. Носенко [132].

У зарубіжній психології найбільшої популярності серед дослідників набула багатовимірня модель психологічного благополуччя К. Рифф, яка базується на основних теоретичних концепціях, спрямованих на дослідження позитивного психологічного функціонування особистості. Ця модель включає шість основних компонентів психологічного благополуччя: автономію, управління навколишнім середовищем, особистісне вдосконалення, позитивні відносини з оточуючими, наявність цілей у житті, самоприйняття [219].

Людина, що має достатню автономію, здатна бути незалежною, вона не боїться протиставити свою думку поглядам більшості, може нестандартно мислити й поводитися, вона оцінює себе на основі власних уподобань. Відсутність достатнього рівня автономії призводить до конформізму, зайвої залежності від думки оточуючих.

Управління навколишнім середовищем передбачає наявність якостей, які зумовлюють успішне оволодіння різними видами діяльності, додання труднощів на шляху реалізації власних цілей, у разі нестачі цієї характеристики спостерігаємо відчуття власного безсил-

ля, некомпетентності, неможливість щось змінити або покращити для того, щоб домогтися бажаного.

Особистісне вдосконалення передбачає прагнення розвиватися, навчитися та сприймати нове, а наявність відчуття власного прогресу. Якщо особистісний розвиток з якихось причин не можливий, то наслідком цього стає почуття нудьги, стагнації, зникає інтерес до життя.

Позитивні відносини з оточуючими – це як уміння співпереживати, так і здатність бути відкритим для спілкування, а також наявність навичок, що допомагають встановлювати та підтримувати контакти з іншими людьми. Крім цього, ця характеристика включає в себе бажання бути гнучким у взаємодії з оточуючими, уміння віднайти компроміс. Відсутність цієї якості свідчить про самотність, нездатність встановлювати та підтримувати довірливі стосунки, відсутність бажання шукати компроміси, замкнутість.

Наявність життєвих цілей породжує почуття осмисленості існування, цінності того, що було в минулому, наразі відбувається й буде відбуватися в майбутньому. Відсутність цілей у житті спричиняє відчуття безглуздості, туги, нудьги.

Самоприйняття відображає позитивну самооцінку себе та свого життя в цілому, усвідомлення та прийняття не тільки своїх позитивних якостей, а й недоліків. Протилежність самоприйняття – почуття незадоволеності собою, яке характеризують неприйняттям своїх певних якостей, незадоволеності власним минулим.

Досліджуючи модель психологічного благополуччя, П. Фесенко й Т. Шевеленкова роблять акцент на суб'єктивному оцінюванні людиною себе та власного життя, а також на аспектах позитивного функціонування особистості [219].

У контексті цієї моделі в суб'єктивному благополуччі доцільно виокремити два основних компоненти: когнітивний (рефлексивний) (уявлення про окремі аспекти свого буття) і емоційний (емоційний тон відносин до цих аспектів, що домінує). Когнітивний компонент благополуччя виникає при цілісній, відносно несуперечливій картині світу у суб'єкта, розумінні поточної життєвої ситуації. Емоційний компонент благополуччя – це переживання, що об'єднує почуття, зумовлені успішним (або неуспішним) функціонуванням усіх сфер особистості [219].

Цей комплекс забезпечує об'єктивне бачення ситуації, відкритість новому досвіду, суб'єктивну та об'єктивну успішність особистості в системі "суб'єкт – середовище". Ця проблема набуває особливого значення для представників соціономічних професій, основним завданням яких є налагодження конструктивної взаємодії з людьми.

Процес міжособистісного розуміння тісно пов'язаний з емоційною сферою і саме в цьому контексті розуміння своїх емоцій та емоцій інших людей стає необхідною емоційною компетенцією фахівця.

Таким чином, розуміння власних емоцій допомагає адекватно оцінити себе, свої справжні потреби, бажання. А розуміння емоцій інших людей сприяє об'єктивному оцінюванню ситуації, прийняттю людей такими, які вони є, визначенню професійних завдань і напрямів подальшої роботи, корекції, за необхідністю, своїх дій.

2. Уміння адекватно виявляти емоційне ставлення до ситуацій, інших людей.

Науковці часто наголошують на емоційній культурі, емоційній зрілості, емоційній стійкості фахівців соціономічних професій. Саме емоціогенна діяльність представників зазначеного типу професій залишає певний відбиток на особистості фахівця. Тому надзвичайно важливо забезпечити розвиток емоційних ресурсів, які дадуть змогу адекватно виявляти власні емоції заради успішного виконання професійної діяльності.

У своїх працях Дж. Майер, П. Селовей та Д. Карузо [248] акцентують на використанні емоцій при вирішенні проблем, що передбачає:

- використання емоцій для концентрації уваги на пріоритетних для мислення напрямках, важливій інформації;
- використання яскравих і доступних емоцій як допоміжних засобів мислення й пам'яті;
- використання емоційних коливань настрою для зміни перспективи індивідів (від оптимістичної до песимістичної) і для багатоманітності можливих поглядів на певні події;
- актуалізацію тих емоцій, які сприяють вирішенню певних завдань.

Вплив здатності управляти емоціями на емоційне самопочуття довела у своїх дослідженнях ЕІ С. Дерев'яно [51]. Під час аналізу впливу ЕІ на соціально-психологічну адаптацію особистості в студентському середовищі було виявлено, що в стресогенні періоди навчання студентів з високим рівнем емоційного інтелекту характеризують більш вираженою комфортністю та стабільністю емоційних станів.

Так, у цьому контексті необхідно зауважити на понятті здоров'я, яке в психологічному словнику трактується як стан повного фізичного, духовного й соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби чи фізичних дефектів.

Найбільший інтерес для нас становить психологічне здоров'я особистості, адже воно детермінується гармонією між різними сферами особистості людини, зокрема – раціональною та емоційною.

Останнім часом набув поширення термін "емоційне здоров'я", яке В. Тарабакіною визначає [191, с. 41] як складову психологічного здоров'я людини, що забезпечує "...єдність минушого й безперервного на основі функціонування рівнів – ситуативно-орієнтовного, адаптаційно-цільового, особистісно-діяльнісного; емоційне здоров'я дає змогу зберігати цілісне емоційне ставлення до себе та світу, перетворювати негативні емоції та породжувати позитивні переживання".

Загальною умовою здорового емоційного життя є зняття заборони на вияв почуттів, розуміння їх важливої ролі в житті людини, підвищення можливостей саморегуляції. Емоції неминучі, і важливо не ігнорувати їх або необгрунтовано тримати в собі, а навчитися правильно з ними поводитися, адекватно їх усвідомлювати та виражати. Людина, націлена на роботу з емоціями (як позитивними, так і негативними), не ховається від життєвих проблем, а навпаки – "повертається до них обличчям". Негативні емоції в цьому випадку не стають об'єктами витіснення або психологічного захисту, а навпаки – усвідомлюються та осмислюються, що дає носію можливість подальшого професійного та особистісного зростання.

3. Продуктивна взаємодія та психологічна гнучкість.

Результати досліджень (І. Андреева, Р. Бар-Он, Д. Гоулмен, С. Дерев'янка, В. Зарицька) доводять, що люди з добре розвиненою емоційною сферою можуть краще налагодити стосунки з тими, хто їх оточує, швидше знайдуть вихід зі складного становища. А невизначеність операційного боку професійної соціономічної діяльності вимагає від представників цього типу професій уміння швидко переключатися, реагувати на зовнішні стимули та зміни зовнішнього середовища. Тому об'єктивна оцінка ситуації важлива для подальшого прийняття рішення. Прийняття рішень на основі відображення та осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, є кінцевим продуктом ЕІ. Емоційний інтелект продукує певні способи активності особистості, впливаючи не тільки на власні дії, а й на характер взаємодії з іншими людьми.

Основою професійної ефективності представників соціономічних професій є компетентне спілкування, яке включає не лише комунікативні здібності, знання, уміння та навички, а й готовність взаємодіяти з іншими, адаптуватися до нових умов, відстоювати свою думку, розуміти та враховувати почуття й думки інших людей. На зв'язку емоційного інтелекту з розвитком комунікативних здібностей у своїх дослідженнях наголошують більшість дослідників (Р. Бар-Он, Д. Гоулмен, С. Дерев'янка, Д. Люсін та ін.).

Власне комунікативна функція емоцій є однією з основних, що дає змогу передавати свої переживання іншим людям, інформувати про своє ставлення до об'єктів і явищ за допомогою міміки, жестів, поз, змін інтонації голосу тощо.

Визначаючи критерії та показники емоційної готовності майбутнього фахівця соціономічного типу професій, потрібно спиратися на наукове тлумачення змісту цих категорій. Ми поділяємо думку Р. Чубук [215] про те, що критерій – це набір ознак і властивостей явища, об'єкта, предмета, які дають змогу судити про його стан, рівень розвитку та функціонування. На думку автора, поняття "критерій" за сутністю є ширшим, ніж показник, тому можлива ситуація, коли за одним критерієм існує ціла система показників. Разом з тим, критерій і показник тісно взаємопов'язані: науково-обгрунтований вибір критерію значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників, а якість показника залежить від того, наскільки він повно та об'єктивно характеризує прийнятий критерій.

Ураховуючи функціональне значення емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності майбутнього фахівця, виділимо такі критерії її оцінювання: конструктивний, стабілізаційний і регулятивний (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності

Критерій емоційної готовності	Функціональне значення	Показники емоційної готовності
Конструктивний	можливість використання емоційних знань з метою визначення стратегії та тактики своїх дій для оптимального розвитку та реалізації внутрішніх можливостей і здібностей людини	сформованість уявлень про свій життєвий і професійний шлях, збалансованість прагнень і поведінки
Стабілізаційний	можливість оперування емоційними знаннями, що сприяє збереженню емоційного здоров'я людини	емоційна комфортність, переживання позитивних емоцій
Регулятивний	наявність і досвід використання емоційних знань, що сприяють формуванню адаптивної професійної поведінки	адаптивна поведінка, ефективний стиль взаємодії з іншими людьми

Так, категорію "емоційна готовність до професійної діяльності" ми розглядаємо як інтегративну, динамічну властивість особистості,

яку визначено сукупністю емоційних знань і досвідом оперування ними; є важливим ресурсом особистості, що забезпечує результативність і ефективність міжособистісної взаємодії професійної діяльності майбутнього фахівця.

Вибірковою сукупністю дослідження були студенти третього курсу денної форми навчання Київського університету імені Бориса Грінченка в кількості 199 осіб.

Першим критерієм емоційної готовності було виділено конструктивний, що пов'язано з процесами самовизначення та самореалізації. Емоційні знання в цих процесах є орієнтиром конгруентних життєвих виборів і мотиваційним чинником активності особистості, що спонукає людину до реалізації власних можливостей і здійснення певної діяльності. Емоції відображають емоційне ставлення людини до реальності, сигналізують про задоволення чи незадоволення потреб особистості, виражають оцінку власних дій і дій соціального оточення, оптимізують характер стосунків і створюють передумови для конструктивної взаємодії з іншими людьми.

До показників конструктивного критерію було зараховано такі діагностичні шкали: "життєве самовизначення", "життєва самореалізація", "трансформація особистості", "загальна конструктивність" (за методикою "Особистісна біографія" О. Моткова).

Для зручності аналізу такі показники, як "високий" та "дуже високий", було об'єднано в один – "високий".

Для початку з метою вивчення впливу ЕІ на визначені показники конструктивного критерію емоційної готовності було проведено кореляційний аналіз між шкалами методики О. Моткова та "ЕІн" Д. Люсіна за допомогою коефіцієнту рангової кореляції r -Спірмена для виявлення кореляційних зв'язків між досліджуваними характеристиками.

Так, було встановлено позитивну кореляцію між загальним розвитком ЕІ та всіма визначеними показниками конструктивного критерію ($p \leq 0,01$). Тобто було підтверджено зв'язок між розвитком ЕІ та процесами самовизначення й самореалізації як показників конструктивного критерію емоційної готовності студентів до професійної діяльності.

У цьому контексті важливою є статистична перевірка розбіжностей показників конструктивного критерію емоційної готовності у студентів з різним рівнем ЕІ (табл. 2).

Так, було використано H -критерій Краскала-Уолліса, що дає змогу вивчити розбіжності більше ніж двома незалежними вибірками за проявом визначених показників. Напрямо розбіжностей допомагає проаналізувати визначений середній ранг.

Статистично значуща різниця в порівнянні отриманих результатів серед груп з різним рівнем розвитку ЕІ виявилася за показниками "життєве самовизначення" ($\chi^2=11,522$; $p \leq 0,01$), "життєва самореалізація" ($\chi^2=7,636$; $p \leq 0,05$) та "загальна конструктивність особистості" ($\chi^2=15,197$; $p \leq 0,001$).

Ураховуючи значення середнього рангу, рівень прояву розуміння та реалізації власних бажань, можливостей зростає зі збільшенням рівня розвитку ЕІ.

Особистість характеризують збалансованістю прагнень і поведінки, вона має активну життєву позицію, прагне до реалізації себе в значимій діяльності.

Таблиця 2

Показники конструктивного критерію емоційної готовності у студентів з різним рівнем ЕІ

№	Показники, рівень розвитку	Середній ранг			χ^2	Asymp. Sig.
		низький ЕІ (n=58)	середній ЕІ (n=77)	високий ЕІ (n=64)		
1.	Життєве самовизначення	79,68	103,29	114,46	11,522	,003
2.	Життєва самореалізація	83,62	102,29	112,09	7,636	,022
3.	Трансформація особистості	85,85	106,29	105,25	4,951	,084
4.	Загальна конструктивність особистості	76,87	103,27	117,02	15,197	,001

Крім того, високий рівень показника "трансформація особистості" у групах із середнім і високим рівнем розвитку ЕІ свідчить про здатність до особистісного зростання, передбачає самозміну особистості в процесі формування Я-образу для розвитку гармонійної цілісності особистості.

За результатами дослідження осіб із низьким рівнем ЕІ, у респондентів цієї групи недостатньо сформоване уявлення про свій життєвий і професійний шлях, недостатньо збалансовані прагнення та поведінка. Результатом недостатньої самореалізації може стати генералізована дезадаптація особистості в житті, що буде поступово прогресувати. Більшість студентів мають протиріччя між власними прагненнями та поведінкою, що не завжди супроводжується позитивними емоціями та зумовлює низьку результативність діяльності.

Наступним критерієм оцінювання емоційної готовності є *стабілізаційний*, до показників якого було зараховано такі діагностичні шкали: “емоційна комфортність” (за методикою соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда); коефіцієнт самопочуття, індекси позитивних, негативних і депресивно-тривожних емоцій (за методикою “Диференціальна шкала емоцій” К. Ізарда); “гармонійність людини та її життя” (за методикою “Особистісна біографія” О. Моткова).

Для статистичної перевірки розбіжностей показників стабілізаційного критерію емоційної готовності у студентів з різним рівнем ЕІ було використано Н-критерій Краскала-Уолліса, що дає змогу вивчити розбіжності більше ніж двома незалежними вибірками за проявом визначених показників (табл. 3). Напрям розбіжностей проаналізовано за визначеним середнім рангом.

Таблиця 3

Показники стабілізаційного критерію емоційної готовності у студентів з різним рівнем ЕІ

№	Показники, рівень розвитку	Середній ранг			χ^2	Asymp. Sig.
		низький ЕІ (n=58)	середній ЕІ (n=77)	високий ЕІ (n=64)		
1.	Емоційний комфорт	95,35	104,28	99,06	,823	,663
2.	Емоційний дискомфорт	118,91	105,21	76,60	17,476	,000
3.	Гармонійність особистості та життя	81,58	103,05	113,02	9,425	,009
4.	ПІЕ	76,47	98,21	123,48	20,517	,000
5.	ІНЕ	105,58	98,66	96,56	,819	,664
6.	ІТДЕ	117,37	89,84	96,48	7,966	,019
7.	Коефіцієнт самопочуття	86,93	95,36	117,43	9,352	,009

Статистично значущою є розбіжність прояву таких показників: “гармонійність особистості та життя” ($\chi^2=9,425$; $p \leq 0,05$), “емоційний дискомфорт” ($\chi^2=17,476$; $p \leq 0,01$), “індекс позитивних емоцій” ($\chi^2=20,517$; $p \leq 0,01$), “індекс тривожно-депресивних емоцій” ($\chi^2=7,966$; $p \leq 0,05$) і “коефіцієнт самопочуття” ($\chi^2=9,352$; $p \leq 0,05$).

Отримані результати свідчать про те, що особи з високим рівнем ЕІ характеризуються оптимальністю життєвого процесу, відчуттям повноти та гармонійності свого життя, почуттям єдності в усіх сферах свого життя та іншими людьми. Загальне емоційне самопочуття є позитивним і комфортним для особистості. Емоційна сфера характери-

зується збалансованістю, переживанням позитивних емоцій і відсутністю тривожно-депресивних переживань. Для осіб з високим рівнем ЕІ рівень емоційної комфортності за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда становить 69%, що свідчить про те, що така людина задоволена життям, оптимістично налаштована, відкрито виражає свої почуття, вільна від страху та тривоги. Підтвердженням цього факту є те, що більшість студентів (53%) мають низький рівень емоційного дискомфорту.

Для осіб з середнім рівнем ЕІ характерними є певна мінливість і ситуативність відчуття цілісності та єдності з усіма сферами свого життя, з людьми; позитивне самопочуття; переживання позитивних емоцій. Рівень емоційної комфортності за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда становить 62%. І хоча відчуття емоційного дискомфорту на високому рівні характерне лише для 3% респондентів, все-таки в 35% опитаних спостерігаємо низький рівень вияву. Цей факт свідчить про те, що в третини студентів існують проблеми та протиріччя щодо гармонійного стану емоційної сфери.

Комплекс емоційних переживань у осіб з низьким рівнем ЕІ характеризується переважанням позитивних, проте властиві також емоції тривожно-депресивного комплексу. Загалом, емоційний стан характеризується позитивним самопочуттям і відсутністю апатії. Варто зазначити, що властивим є відчуття внутрішньої дисгармонії, відсутність відчуття оптимальності життєвого процесу. Згідно з результатами дослідження, для осіб з низьким рівнем ЕІ рівень емоційної комфортності за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда становить 59%. Емоційна комфортність свідчить про спокій, урівноважений стан, що для вказаної групи осіб характеризується певними труднощами та протиріччями емоційної сфери. Це підтверджує значна частка студентів із середнім і високим рівнем емоційного дискомфорту (66% та 12%).

Наступний критерій вивчення емоційної готовності – *регулятивний*, який розуміємо як наявність і досвід використання емоційних знань, які сприяють формуванню адаптивної поведінки.

До показників регулятивного критерію було зараховано такі діагностичні шкали: “адаптація”, “самоприйняття”, “прийняття інших”, “інтернальність”, “прагнення до домінування” (за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда); тип міжособистісних стосунків реального та ідеального образу “Я-фахівця” (за методикою ДМС Т. Лірі).

Адаптивна професійна поведінка сприяє ефективній взаємодії з професійним середовищем і ефективній професійній діяльності особистості. Важливо зазначити, що успішність такої поведінки залежить

не стільки від особливостей і об'єктивних властивостей ситуації, скільки від особливостей і наявності індивідуальних ресурсів у людини, ефективності стратегій їхнього застосування. На нашу думку, наявність емоційних знань і адекватність їх використання є одним із необхідних ресурсів молодого фахівця, що визначає ефективність інтерперсональної взаємодії та успішність професійної діяльності.

Так, дослідження соціально-психологічної адаптації (рис. 1) за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда дало нам змогу визначити особливості адаптаційних показників у студентів.

Згідно з методикою, шкала адаптації характеризує власне рівень адаптації в соціально-психологічній ситуації; шкали самоприйняття, прийняття інших, прагнення до домінування, інтернальності – наявність певних особистісних особливостей та індивідуальних стратегій існування людини в соціумі.

Рис. 1. Результати дослідження вираженості інтегральних показників СПА студентів

Порівняння інтегральних показників соціально-психологічної адаптації в досліджуваних трьох груп дало змогу зробити висновок про наявність різниці в проявах адаптивної поведінки студентів. Переважають показники в осіб з високим рівнем EI, що свідчать про їх можливість.

З метою вивчення характеристик адаптивної/дезадаптивної поведінки у студентів з різним рівнем розвитку EI було використано Н-критерій Краскала-Уолліса, що дає змогу вивчити розбіжності більше ніж двома незалежними вибірками за виявом визначених показників. Напрям розбіжностей допомагає проаналізувати визначений середній ранг. Результати дослідження представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Характеристики адаптивної/дезадаптивної поведінки у студентів з різним рівнем розвитку EI

№	Інтегральні показники СПА	Середній ранг			χ^2	Asymp. Sig.
		низький EI (n=58)	середній EI (n=77)	високий EI (n=64)		
1.	Адаптація	75,01	97,41	125,77	23,917	,000
2.	Прийняття себе	79,72	103,55	114,12	11,345	,003
3.	Прийняття інших	86,97	100,97	110,64	5,183	,075
4.	Інтернальність	73,66	93,31	131,93	32,891	,000
5.	Прагнення до домінування	93,56	96,59	109,94	2,903	,234

За допомогою отриманих даних встановлено, що залежно від рівня розвитку EI існує різниця між показниками адаптації ($\chi^2=23,917$; $p \leq 0,001$), прийняття себе ($\chi^2=11,345$; $p \leq 0,001$) та інтернальності ($\chi^2=32,891$; $p \leq 0,001$). Це свідчить, що з підвищенням рівня EI у студентів виявляються характеристики адаптивності, прийняття себе як особистості, вони здатні до організації внутрішнього контролю.

Дослідження поведінки майбутніх фахівців є цікавим з погляду вивчення уявлень про наявні особливості поведінки та про те, яку поведінку має демонструвати фахівець соціономічних професій у ідеалі. Тобто актуальним є вивчення реального та ідеального образу "Я-фахівця", зокрема властивих типів міжособистісних стосунків.

Проаналізувати типи міжособистісної взаємодії реального та ідеального образу "Я-фахівець" дає змогу методика "Діагностика міжособистісних стосунків" Т. Лірі.

Аналізуючи отримані дані, результати за методикою Т. Лірі було перекодовано за допомогою команди Recode into Different Variable у нормовані бали згідно з рівнями вияву (низький-середній-високий або низький-високий).

За результатами оцінки реального образу "Я-фахівець" серед фактичних уявлень про себе як фахівця для всіх груп респондентів найбільш вираженими є показники VII та VIII октант (дружелюбний і альтруїстичний тип взаємодії відповідно).

Особи, для яких характерний дружелюбний тип міжособистісної взаємодії, схильні до співробітництва, гнучкі та компромісні при вирішенні проблем і в конфліктних ситуаціях, прагнуть бути у згоді з думкою оточуючих, дотримуються правил і принципів "гарного тону"

у відносинах з людьми, ініціативні ентузіасти в досягненні цілей групи, прагнуть допомагати, заслужити увагу та любов.

Альтруїстичний тип міжособистісної взаємодії характеризує студентів як осіб відповідальних щодо інших, безкорисливих, делікатних, добрих і чуйних; таких, що вміють підбадьорити й заспокоїти оточуючих, своє емоційне ставлення до людей виявляють у співчутті, симпатії, турботі.

Найменш вираженими є показники II октанти – егоїстичний тип взаємодії, що характеризує студентів як здатних до співпраці.

Отже, у досліджуваних осіб стосунки характеризують компромісність поведінки, альтруїзм, приязність, висока активність, безпосередність і прагнення до співпраці з групою.

З метою з'ясування розбіжностей оцінки реального образу "Я-фахівця" для студентів з різним рівнем розвитку ЕІ було використано Н-критерій Краскала-Уолліса. Виявлено статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,05$ за показниками таких типів взаємодії, як: агресивний ($\chi^2=6,573$), підозрілий ($\chi^2=6,573$), підлеглий ($\chi^2=9,626$) і залежний ($\chi^2=6,082$).

З'ясовано, що для осіб із низьким рівнем розвитку ЕІ характерним є вияв нестриманості, надмірної впертості, ригідності установок, схильності до критицизму, невдоволення навколишнім світом. Водночас високі результати за шкалою "підлеглий" та "залежний" тип взаємодії свідчать про сором'язливість, схильність брати на себе чужі обов'язки, потребу в допомозі й довірі з боку оточуючих. Таке протиріччя може негативно впливати на особистість і призвести до виникнення внутрішньоособистісних конфліктів.

Дослідження образу ідеального фахівця показало, що він дещо відрізняється від реального – більшість показників мають низький вияв рис. Така диференційованість сприйняття реального та ідеального образів свідчить про те, що образ ідеального фахівця в уявленнях респондентів має більш виражену адаптивну поведінку.

Виятком є лише шкала авторитарного типу взаємодії, високі результати якої свідчать про наявність деспотичних тенденцій. Це може призвести до переоцінки власних можливостей, недовіри до думки інших, бажання всіх повчати, що негативно відображається на взаємодії з іншими людьми в цілому й на професійній соціономічній діяльності зокрема.

Як виявилось, для представників груп із різним рівнем ЕІ в показниках ідеального образу "Я-фахівця" розбіжностей не існує. Це свідчить про те, що бачення ідеального образу "Я-фахівця" не залежить від розвитку ЕІ.

Важливою функцією образу "Я" є розвиток гармонійної особистості, що сприяє внутрішній погодженості особистості, стійкості її поведінки. Тому наступним етапом було вивчення цілісності образу "Я-фахівця" шляхом порівняння показників реального та ідеального образів "Я-фахівець" студентів за кожною шкалою методики.

Отримані результати порівняння розбіжностей ми перевірили критерієм χ^2 Фрідмана.

Було обрано зазначений критерій, оскільки розподіл даних не відповідає нормальному виду. Критерій χ^2 Фрідмана є непараметричним і дає змогу перевірити гіпотези про розбіжності більше двох залежних вибірок за рівнем вираженості досліджуваного показника.

Порівняння розбіжностей відбувалося між показниками реального та ідеального образу "Я-фахівець" окремо в кожній групі студентів з різним рівнем ЕІ.

Порівняння розбіжностей між реальним та ідеальним образом "Я-фахівець" показало, що особи з низьким рівнем ЕІ характеризуються прагненням до більшої вираженості авторитарного типу взаємодії ($\chi^2=8,321$; $p \leq 0,05$) і меншої вираженості підозрілого ($\chi^2=37,231$; $p \leq 0,001$), підлеглого ($\chi^2=18,286$; $p \leq 0,01$), залежного ($\chi^2=19,621$; $p \leq 0,01$), дружельобного ($\chi^2=5,453$; $p \leq 0,05$).

Для осіб із середнім рівнем ЕІ характерною є розбіжність оцінки реального та ідеального образів у таких типах взаємодії, як: авторитарний ($\chi^2=9,058$; $p \leq 0,05$), агресивний ($\chi^2=5,73$; $p \leq 0,05$), підозрілий ($\chi^2=43,613$; $p \leq 0,001$), підлеглий ($\chi^2=16,254$; $p \leq 0,01$) і залежний ($\chi^2=13,235$; $p \leq 0,01$).

Що стосується осіб із високим рівнем ЕІ, то спостерігаємо менше розбіжностей між реальним та ідеальним образом "Я".

Вони прагнуть бути більш авторитарними ($\chi^2=19,8$; $p \leq 0,01$) і менш підозрілими ($\chi^2=35,852$; $p \leq 0,001$), підлеглими ($\chi^2=6,811$; $p \leq 0,01$).

Отже, із зростанням рівня розвитку ЕІ спостерігаємо вияв більш ефективної взаємодії з іншими людьми, зокрема: прагнення бути більш впевненими в собі, активними, цілеспрямованими та при цьому виявляти чуйність, дослухатися до інших, бути відповідальними щодо людей.

Вагомим доповненням слугують дослідження В. Зарицької, яка встановила, що рівень ЕІ впливає на ступінь узгодженості уявлень про себе та інших: студенти з високим рівнем ЕІ характеризуються більш конгруентною системою уявлень, ніж студенти з середнім і низьким рівнем ЕІ [64].

Таким чином, можемо констатувати, що рівень ЕІ дійсно впливає на цілісність формування образу "Я-фахівця" та сприяє вияву адаптивної поведінки в процесі інтерперсональної взаємодії, що є невід'ємною частиною професійної соціономічної діяльності.

З метою уточнення та емпіричного підтвердження структури емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності було використано метод факторного аналізу результатів дослідження методом головних компонентів (Principal Components) з подальшим варімакс-обертанням (Varimax).

До кожного фактору було зараховано показники з різним факторним навантаженням і показниками кореляції не менше 0,5 і не більше -0,5 (табл. 5).

Результати факторного аналізу свідчать, що показники, які ми аналізуємо, у основному, розподілено на шість факторів і пояснюють 75% сумарної дисперсії.

Таблиця 5

Факторна структура емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності

Компоненти	Показники	Extraction	% дисперсії
Саморозвиток	загальна конструктивність	,936	27,7
	життєва самореалізація	,850	
	життєве самовизначення	,840	
	трансформація особистості	,836	
Прагнення до фемінності	підлеглий – ідеальний образ “Я”	,840	21,7
	альтруїстичний – ідеальний образ “Я”	,797	
	залежний – ідеальний образ “Я”	,796	
	дружелюбний – ідеальний образ “Я”	,745	
Адаптивна поведінка	адаптація	,925	10,9
	прийняття інших	,783	
	самоприйняття	,782	
	інтернальність	,774	
Маскулінність образу “Я-фахівця”	егоїстичний – реальний образ “Я”	,794	5,2
	агресивний – реальний образ “Я”	,768	
	егоїстичний – ідеальний образ “Я”	,724	
	агресивний – ідеальний образ “Я”	,705	
	авторитарний – реальний образ “Я”	,589	
	авторитарний – ідеальний образ “Я”	,524	
Толерантний тип взаємодії	дружелюбний – реальний образ “Я”	,828	5,02
	альтруїстичний – реальний образ “Я”	,763	
	залежний – реальний образ “Я”	,755	
	гармонійність особистості	,826	
Емоційне здоров'я	індекс позитивних емоцій	,790	4,6
	емоційна комфортність	,646	
	коефіцієнт самопочуття	,579	

До першого фактору – саморозвиток (27,7% сумарної дисперсії) – належать такі показники: загальна конструктивність особистості, життєва самореалізація, життєве самовизначення, трансформація особистості.

До другого фактору – прагнення до фемінності (21,7% сумарної дисперсії) – увійшли такі показники: підлеглий, альтруїстичний, залежний, дружелюбний стиль взаємодії. Цей фактор отримав таку назву, оскільки вказані стилі взаємодії найчастіше трактують як характеристики фемінності.

Третій фактор можна інтерпретувати як особливості адаптивної поведінки (10,9% сумарної дисперсії), оскільки до нього належать такі показники: адаптація, прийняття інших, самоприйняття, інтернальність.

Наступний фактор – маскулінність образу “Я-фахівця” (5,2% сумарної дисперсії) – пояснює такі показники: егоїстичний, агресивний, авторитарний стиль взаємодії в оцінці реального та ідеального образу “Я-фахівця”. Саме вказані типи взаємодії найчастіше зазначають як характеристики вияву маскулінності особистості.

П'ятий фактор – толерантний тип взаємодії (5,02% сумарної дисперсії) – виявляється через такі показники: дружелюбний, альтруїстичний, залежний стиль взаємодії.

До шостого фактору – емоційне здоров'я (4,6% сумарної дисперсії) – увійшли такі показники: гармонійність особистості, індекс позитивних емоцій, емоційна комфортність, коефіцієнт самопочуття.

Отже, можемо зробити висновок, що факторний аналіз підтвердив достовірність визначених нами критеріїв оцінювання емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності:

- конструктивний критерій дає оцінку вияву показника саморозвитку особистості;
- регулятивний критерій оцінює вияв таких компонентів цього конструкту, як: адаптивна поведінка, прагнення до фемінності, маскулінність образу “Я-фахівця”, толерантний тип взаємодії;
- стабілізаційний критерій оцінює особливості емоційного здоров'я.

На наступному етапі дослідження було проведено ранжування вияву кожного фактора в представників трьох груп студентів (табл. 6).

Таблиця 6

Співвідношення компонентів емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності в групах з різним рівнем ЕІ

Критерій оцінювання емоційної готовності	Компоненти емоційної готовності	Середній ранг			χ^2	Азупр. Sig.
		Рівень розвитку ЕІ				
		низкий	сереній	високий		
1	2	3	4	5	6	7
Конструктивний	саморозвиток	80,03	104,69	112,45	10,474	,005
Стабілізаційний	емоційне здоров'я	86,79	94,79	118,23	10,096	,006

Продовження табл. 6

1	2	3	4	5	6	7
Регулятивний	адаптивна поведінка	79,05	96,75	122,89	18,030	,000
	прагнення до фемінності	92,26	102,29	104,27	1,520	,468
	маскуліність образу "Я-фахівця"	108,79	94,65	98,47	2,062	,357
	толерантний тип взаємодії	108,83	102,22	89,33	3,675	,159

Згідно з таблицею, для осіб із різним рівнем розвитку ЕІ існує статистично значуща розбіжність за показниками адаптивної поведінки ($\chi^2=18,030$; $p \leq 0,001$), особливостей саморозвитку ($\chi^2=10,474$; $p \leq 0,01$) і емоційного здоров'я ($\chi^2=10,096$; $p \leq 0,01$). Не є статистично значущою розбіжність вияву в групах з різним ЕІ таких компонентів емоційної готовності, як: прагнення до фемінності, маскуліність образу "Я-фахівця", толерантний стиль взаємодії. Проте спостерігаємо значну розбіжність цих показників у осіб із низьким і високим рівнем розвитку ЕІ як полярних за результатами груп.

Так, особливості розвитку загального ЕІ, вияву адаптивної поведінки, уявлень про ідеальний і реальний образ "Я-фахівця", саморозвитку та особливості емоційного здоров'я людини були основою для зарахування типів емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності. Було виділено три типи емоційної готовності: оптимальний, достатній і несформований.

Оптимальний тип емоційної готовності (32%) властивий особам із високим рівнем ЕІ та характеризуються здатністю розуміти та реалізовувати власні емоційні знання. Як результат, така особистість завжди розуміє та управляє своїми емоціями, виявляє адаптивну поведінку, прагне до саморозвитку, має високорозвинені прагнення та вміння співпрацювати з іншими й водночас мати власну думку, здатна відстоювати її, виявляє внутрішній контроль. Діяльність є результативною, збалансованою щодо прагнень і поведінки. Самопочуття характеризується емоційною комфортністю, гармонійністю, загалом переважають позитивні емоції.

Достатній тип емоційної готовності (39%) властивий особам із середнім рівнем ЕІ, що характеризуються фрагментарністю усвідомлення та застосування емоційних знань у житті. Їхню поведінку характеризують певна мінливість і епізодичність, що впливає на її результативність. Цей факт зумовлено високим розвитком зовнішнього контролю, довіри до інших людей. Разом з тим, для таких осіб не власти-

ві деструктивні уявлення про свою професію, вони виявляють високий рівень власної активності та прийняття інших людей, відчувають емоційний комфорт, мають позитивні почуття. Протиріччя щодо гармонійного стану емоційної сфери виявляється в певній ситуаційності відчуття цілісності та єдності з усіма сферами свого життя, з людьми.

Несформований тип емоційної готовності (29%) властивий особам із низьким рівнем ЕІ, що характеризуються несформованістю або неефективністю використання наявних емоційних знань. Їм властиві недостатньо сформовані уявлення про свій життєвий і професійний шлях, недостатньо збалансовані прагнення та поведінка. Остання має дезадаптивні характеристики, домінують зовнішній контроль, відмова від необхідності робити власний вибір. І хоча їм властиві прагнення до саморозвитку, вони не завжди відповідають власним переконанням, бажанням чи можливостям. З цих причин часто буває відчуття емоційного дискомфорту, переживання негативних емоцій і емоцій тривожно-депресивного комплексу.

Проведений теоретичний аналіз дав змогу визначити емоційну готовність до професійної діяльності соціономічного типу як інтегративну, динамічну властивість особистості, що визначається системною сукупністю емоційних знань і досвідом оперування ними; є важливим ресурсом особистості, що забезпечує результативність і ефективність міжособистісної взаємодії професійної діяльності майбутнього фахівця.

Емоційна готовність до професійної діяльності має такі критерії та показники якісного оцінювання: конструктивний – можливість використання емоційних знань з метою визначення стратегії та тактики своїх дій для оптимального розвитку та реалізації внутрішніх можливостей і здібностей людини; стабілізаційний – визначає можливість оперування емоційними знаннями, що сприяє збереженню емоційного здоров'я людини; регулятивний – наявність та досвід використання емоційних знань, що сприяють формуванню адаптивної професійної поведінки, усвідомленню професійного "Я-образу" особистості.

У результаті дослідження було конкретизовано компоненти емоційної готовності студентів до професійної діяльності соціономічного типу: саморозвиток; прагнення до фемінності, адаптивна поведінка; маскуліність образу "Я-фахівця", толерантний тип взаємодії; емоційне здоров'я.

Аналіз компонентів емоційної готовності показав наявність окремих типологічних виявів указаного поняття, узагальнення яких забезпечило можливість виділення трьох типів: оптимального, достатнього й несформованого.